

Geldwezen in Osnabrück

Rekenstelsel en munten in het bisdom Osnabrück

Versie: 28-04-2024

Afkortingen en symbolen	1
Inleiding.....	2
Rekenmunt.....	2
Periode tot 1810.....	2
Periode 1810-1873.....	2
Betaalmunt	4
Gouden Munten.....	4
Zilveren munten	4
Muntwaarde.....	5
Kipper- en Wipper-tijdperk (1620-1630).....	7
Woordenlijst.....	8
Literatuur.....	8

Afkortingen en symbolen

- fl. (Fl.), Florijn/Gulden
- pf. (Pf.), Pfennig/Denarios
- pf. (Pf.), Pfennig/Denarios
- gg. (ggl/ggr), Gute-groschen
- mk. (Mk), Mark
- rt. (Rthl/Thl) Reichstaler/Thaler
- sl. (ßl.) Schilling/Solidus

Inleiding

Naast de lokaal geslagen munten waren ook 'vreemde' munten in omloop die als betaling geaccepteerd werd. Klöntrup schreef in het jaar 1798: 'Es sinds im Hochstift Osnabrück von jeher mehr fremde als einheimischen Münzen.'

Het rekenen met geldbedragen werd in zogenaamde rekenmunt gedaan.

Rekenmunt

Nedersaksen aan de westzijde van de Weser, behoorde oorspronkelijk tot Westfalen waardoor Osnabrück van oudsher nauw verbonden bleef aan de maatgevende Keulse Pfennig.

Periode tot 1810

Tot de 1554 rekende men in het Bisdom Osnabrück met Mark (*mk*), Schilling (*fl.*) en Pfennig (*pn*). Alleen de Pfennig kon weer worden verdeeld in halve (halbe) en kwart (viertel) Pfennige.

1 Mark	= 12 Schilling	= 144 Pfennig
1 Schilling	= 12 Pfennig	

Vanaf 1554 tot 1825 rekende men volgens het Westfalische Schillingrekenstelsel:

1 Thaler	= 21 Schilling	= 126 Heller	= 252 Pfennig
1 Schilling	= 6 Heller	= 12 Pfennig	
1 Heller	= 2 Pfennig		
1 Ortstaler	= 1 Vierteltaler		

Met de komst van de Guter Groschen in Noord-Duitsland, werd hiermee ook in het bisdom Osnabrück gerekend:

1 Thaler	= 24 ggr	= 36 mgr	= 252 Pfennig
1 ggr	= 1½ mgr	= 10½ Pfennig	
1 mgr	= 7 Pfennig		

Periode 1810-1873

In de Franse periode (1810-1813) werd gerekend met 1 Franc = 100 Centimen, waarbij 1 Thaler 3,15 Franc waard was.

1 Thaler	= 3,15 F.Franc	= 315 Centimen	= 252 Pfennig
1 F.Franc	= 100 Centimen	= 80 Pfennig	
5 Centimen	= 4 Pfennig		

Na de verordening van 1 oktober 1817 werd in het gehele koninkrijk Hannover gerekend met de Reichstaler, ggr en mgr.

1 Rthl.	= 24 ggr	= 36 mgr	= 288 Pfennig
1 ggr	= 1½ mgr	= 12 Pfennig	
1 mgr	= 8 Pfennig		

Daardoor werd 1 Rthl = 288 Pf in plaats van de Thaler die 252 Pfennig waard was.

De Thaler en Schilling bleven echter in het Osnabrückse tot 1825 in gebruik, ofschoon men bij verordening van 1 oktober 1817 al met Reichtaler, ggr en mgr had moeten rekenen. Pas vanaf 1825 rekende men ook in het Osnabrückse volgens deze regels.

Vanaf 1825 werd in Osnabrück gerekend met:

1 Thaler	= 24 ggr	= 26 mgr	= 288 Pfennig
1 ggr	= 12 Pfennig		
1 mgr	= 8 Pfennig		

Dit bleef gehandhaafd tot 1858, waarna het koninkrijk Hannover overgaat naar de Neugroschen (Ngr.)

1 Thaler	= 30 Ngr	= 300 Pfennig
----------	----------	---------------

In Hannover werd de Reichtaler verdeeld in 30 Neugroschen (ngr) en de Neugroschen in 10 Pfennige. Toen werd de Thaler dus 300 Pf. In Pruisen en meerdere Noord-Duitse staten had men de Pruisische Silbergrösche (sgr). Hiervan bedroeg de waarde:

1 Thaler	= 30 sgr	= 360 Pfennig
1 sgr	= 12 Pfennig	

In Pruisen en de meeste andere Noord-Duitse staten hadden een Thaler van 30 Silbergröschen (Sgr.) van elk 12 Pfennig. Hierdoor was een Thaler in deze landen 360 Pfennig. Tien Hannoverse Pfennig was gelijk aan twaalf Pruisische Pfennig.

De Hannoverse Neugrosche en Pruisische Silbergrösche waren dus van gelijke waarde. Daarentegen had de Hannoverse Pfennig meer waarde dan de Pruisische:

Van 1825 tot 1858 rekende men:

1 Rthl	= 24 ggr/30 ngr/36 mgr	= 72 Grote	= 300 Pf
12 ggr	= 15 ngr	= 18 mgr	= 36 Grote = 150 Pf
1 ngr	= 10 Pf		
3 mgr	= 6 Grote	= 25 Pf	
10 Hann.Pf.	= 12 Pruis.Pf		
1 Matthier	= 4 Pf		

En van 1866 tot 1873:

1 Rthl	= 3 sgr	= 360 Pf
1 sgr	= 12 Pf	

Op grond van de wet op munteenheid van 1873, werd op 29 juli 1873 in heel Duitsland het decimale stelsel ingevoerd met de Mark en Pfennig. De toenmalige betaalmiddelen verdwenen. Men rekende:

1 Thaler	= 3 Mark
1 Mark	= 100 Pfennig

In 1924 werd de Reichsmark (RM) en in 1948 de Deutsche Mark (DM) ingevoerd. In 2002 werd de D-mark vervangen door de Euro (€).

Betaalmunt

De waarde van betaalmunt was vooral afhankelijk van het gewicht van het (edel)metaal en de waarde van deze grondstof. Wanneer de waarde van het zilver daalde, werden de gouden munten meer waard en omgekeerd.

Op basis hiervan kunnen we de betaalmunten onderverdelen naar metaal.

Gouden Munten

Rond 1400 kwam de Goldgulden (**ſt.**). De waarde ten opzichte van de Mark schommelde nogal. Aanvankelijk was deze: 1 Goldgulden = 7 tot 8 Schilling. In 1533 echter: 1 Goldgulden = 28 Schilling, omdat het zilveragehalte van de Schilling daalde, moest men meer Schillingen voor een Goldgulden geven.

Aan gouden muntstukken waren er buiten de goudgulden (Goldgulden) nog Dukaten, Louisdore en Pistolen. Klöntrup schreef in 1798: "*Gewoonlijk werd de Goldgulden met 1 Rthl. 3 Schill., en de Rheinische Goldgulden in de 17e eeuw met 1 Rthl. 5 Schill. 3 Pf. betaalt, terwijl er nu 1 Rthl. 10 Schill. 6 Pf. voor wordt gegeven.*" In het jaar 1791 was 1 Dukaat = 2 Rthl. 27 mgr. Terwijl de waarde van de dukaat tijdens de 7-jarige oorlog (1756-1763) veel hoger was.

1 Dukaat	= 2 Rthl. 27 mgr.
1 Louisdor	= 5 Rthl.
1 Pistole	= 5 Rthl.

De waarde van het goudgeld schommelde. De gulden werd later een zilveren munt. Uit een oud rekenboekje daterend van 1726, halen we de waarde van een Rheinische Gulden (R.G.), Hollandse Gulden (H.G.) en Schilling.

1 Thl	= 1½ R.G.	= 2½ H.G.	= 21 Sch.	= 252 Pf.
1 R.G.	= 14 Sch.	= 168 Pf.		

Naast deze Gulden was er nog de koopmansgulden (Kaufmannsgulden) die een waarde van 10 Schilling en 6 Pfennig had.

Zilveren munten

Kort na 1500 deed de Thaler (Thl) of Reichstaler (Rthl - **ſt.**) zijn intrede in het bisdom.

Tot 1670 rekende men meestal: 1 Joachimstaler = 1 Thaler. Vanaf 1670 was dit: 1 Joachimstaler = 1¼ Reichstaler. In 1810: 1 Speziesthaler = 1 Reichstaler.

De Pfennig was aanvankelijk (800) ook van zilver, met een gewicht van 1,7 gram. In de Middeleeuwen ontstond een verscheidenheid aan Pfennigen met verschillende gewichten en dus waarde. Rond het einde van de 17e eeuw veranderde de Pfennig in een puur koperen munt. Sommige Duitse munters sloegen rond dezelfde tijd in de 18e eeuw parallel koper- en Billonpfennig (legering van zilver en koper). Vanaf het midden van de 18e eeuw neigde het aandeel Billonpfennig echter aanzienlijk af te nemen in vergelijking met munten van puur koper, wat ook werd overgedragen op de munten van 2 tot 4 Pfennig. De laatste zilverhoudende munten van 1 pfennig met de benaming 'Pfenig' werden van 1808 tot 1811 in Duitsland geslagen met het jaartal 1808 in het hertogdom Saksen-Coburg-Saalfeld.

Buiten bovengenoemde munten waren er nog vele anderen, zoals de Münstersche Pfennig, die echter minder waarde had.

1 Rthl.	= 252 Osnabrücker Pfennig
---------	---------------------------

1 Rthl. = 336 Münstersche Pfennig
 Bremen.
 1 Rthl. = 72 Grote
 Niedersachsen.
 2 Matthier = 1 mgr.
 1 Matthier = 3 1/2 Pf.
 Lübeck
 1 Rthl. = 48 Lübeckische Schill.
 1 Lübecker Sch. = 12 Pf.

Figuur 1. Osnabrück, 5 Pfennig 1726.

Uit Nedersaksen stamde de Guter-groschen (ggr of ggl - ~~ggr~~) en Mariengroschen (mgr), welke in de 17^e en 18^e eeuw ook in Osnabrück als betaalmunt gebruikt werd.

Rond 1810 deed in Osnabrück ook de Franse munt zijn intrede.

Muntwaarde

De waarde van de munten wisselde regelmatig, afhankelijk van het goud of zilvergehalte. In de 16e eeuw was er een val van de zilverprijs.

Tabel 1. Waarde van de Goldgulden.

Jaar	Fl.		Mrk	Sch.	Pf.
1519	1	=	1.	-6.	-9
1526	1	=	1.	10.	--
1529	1	=	2.	--.	--
1532	1	=	2.	-4.	--

Tabel 2. Waarde van de Goldgulden tegenover de Joachimstaler, gemeten in stuivers, als gevolg van de val van de zilverprijs.

Jaar	Goldgulden	Joachimstaler
1525	13 ½	13 ½
1526	14	14
1529	16	16
1530	17	16 ½
1537	21	20
1542	23	22
1543	24	22
1550	26	22

Jaar	Goldgulden	Joachimstaler
1552-1553	26 ½	22 ½
1554	27	23
1555	27	24
1556	27	25
1570	31	28
1578	33	29
1580	35	32
1581-1586	36	33
1587-1588	37	34
1589	39	35
1590-1595	40	36
1596-1600	42	38
1600-1604	42	38
1605	46	38
1606	46	39
1607-1610	48	39
1611	52	41
1612-1615	52	42
1616	54	44
1617	55	48
1618	61	49
1619	62	50
1620	65	52

Tabel 3. Waarde van de Reichstaler in Kreuzer.

Jaar	Aantal Kreuzer
1566	68
1590	70
1600	72
1610	84
1616/1617	90
Eind 1619	124
Eind 1620	140
Eind 1621	<390
1622/1623	>600 (regionaal >1000)
Vanaf 1623	90

Kipper- en Wipper-tijdperk (1620-1630)

Tussen 1620 en 1630 was er muntontwaarding in een groot deel van Midden-Europa door gebrek aan edelmetaal en voortdurende oorlog. Deze periode wordt de Kipper- en Wipper-tijdperk genoemd.

De oorzaak van de devaluatie van munten was het tekort aan munten in het rijk sinds het midden van de 16e eeuw. De redenen voor dit tekort was enerzijds een daling van de Duitse zilverproductie, de toename van schatkistgeld om huurlingenlegers te financieren en de toename van de behoefte aan luxe aan de koninklijke hoven. Aan de andere kant was de mogelijkheid om geld te creëren door bijvoorbeeld kredieten nog maar net in opkomst. De hoeveelheden edelmetalen die vanaf circa 1560 via Spanje en Portugal uit de Nieuwe Wereld werden geïmporteerd, konden dit geldtekort niet blijvend compenseren, ondanks een tijdelijk overaanbod aan edelmetalen. Niettemin was er, naast de verslechtering van muntkwaliteit door verminderde fijnheid, ook een algemene daling van de prijs van edele metalen in vergelijking met voedselgrondstoffen. De gevolgen in Duitsland wordt versterkt door een algemene bevolkingsgroei met gelijktijdige migratie naar de steden. Dit proces, dat iets eerder begon, nam vooral na de Boerenoorlogen van 1525. Tegelijkertijd stagneerde de landbouwproductiviteit.

Aan het einde van de 16e eeuw overlapt verschillende prijsbepalende factoren elkaar wat resulteerde tot het Kipper- en Wipper-tijdperk rond 1621 tot 1623.

In deze situatie profiteerden de vorsten ook van een structurele fout in de keizerlijke muntregels van 1559, waardoor ze als territoriale muntheersers kleinere staatsmunten konden uitgeven met een lager zilvergehalte dan de keizerlijke munten.

Kippen is Nederduits voor besnijden. Volwaardige zilveren Rijksmunten werden uitgesorteerd, waarna men de buitenste rand van de munt afsneed. Door het schillen van de munt kon men edelmetaal winnen, waarmee onder toevoeging van koper, nieuwe munten gemaakt werden. Het schillen van deze munten werd niet alleen door handige handelaren gedaan, maar ook door de lagere overheden.

Het door lokale overheden uitgeven van nieuwe munten, met een laag zilvergehalte, was door de Duitse Muntwet van 1559 toegestaan, echter niemand had kunnen voorzien dat de grondstof voor die lokaal geslagen munten afkomstig zou zijn van het schillen van de officiële Rijksmunten. De munten die door de lokale overheden geslagen werden waren Pfennige, Batzen, Groschen en Kreuzer. Lokale overheden gingen soms zo ver, dat hoogwaardige zilveren munten van andere Duitse Staten werden nageslagen met lage zilvergehaltenes. De inflatie werd door dergelijke praktijken versterkt. Enkele grote zilveren munten uit de Zuid-Duits-Boheemse regio, genaamd Kippertaler of guldens, werden ook getroffen door deze muntverslechtering. Lokale overheden gingen soms zo ver, dat hoogwaardige zilveren munten van andere Duitse Staten werden nageslagen met lage zilvergehaltenes. De inflatie werd door dergelijke praktijken versterkt.

Imitaties van de Schockenberger, die voorheen gewaardeerd werden vanwege het relatief hoge zilvergehalte, werden bijvoorbeeld meestal geslagen in het Ardense vorstendom Château-Regnault en andere munters, waarbij de fijnheid nog verder verslechterde. Tegelijkertijd ontstonden munten (zogenaamde Heckenmüntzen) die niet door het rijk waren geautoriseerd; Er werden grote hoeveelheden inferieure munten geslagen, die vervolgens aanzienlijk bijdroegen aan de stijging van de inflatie door het extra geld dat er in omloop was. Er begon een concurrentiestrijd om de verslechtering van kleine munten tussen de muntniveaus.

West-Westfalen was in het noorden lange tijd financieel afhankelijk van (Republiek) Nederland, de Spanjaarden en de munten werd van daaruit geleverd. Tussen 1570 en 1630 was er nauwelijks mogelijkheid om in Osnabrück en Münster eigen munten te slaan.

Pas aan het einde van de 17e eeuw kwam een einde aan deze praktijken. Vele lokale overheden verloren hun rechten om munten te mogen slaan en er werd een nieuwe valuta ingevoerd voor lager waardes, de (officiële) Scheidemünze. Alle munten werden verder voorzien van een echte muntrand, mede om het schillen van munten te voorkomen. Het schillen van munten werd trouwens ook strafbaar.

Van 1675 tot 1690 was er in de Duitse regio nog een Kleine Kippertijdperk.

Woordenlijst

Kipper- en Wipper-tijdperk; circa 1620-1630, met nog een opleving rond 1675-1690 (kleine Kippertijdperk). Periode waarin de waarde van het geld afnam.

Rekenmunt; een munteenheid of waardebepaling die niet door een bestaand fysiek muntstuk wordt vertegenwoordigd maar waar wel mee wordt gerekend.

Literatuur

Becker, Gerhard; *Das Rechnen mit Münze, Maß und Gewicht seit Adam Ries*. Cloppenburg 1994.

Grote, H.; *Osnabrücksche Geld- und Münz-Geschichte*. Leipzig 1864.

Hase, Wolfgang et. al.; *Damit mußten sie rechnen... auch auf dem Lande*. Cloppenburg 1994.

Jesse, Wilhelm; *Münz- und Geldgeschichte Niedersachsens*. Braunschweig 1952.